

8. *Запись беседы* в Москве руководителей КПСС, БКП, ВСРП, СЕПГ и ПОРП о ситуации в Чехословакии. 8 мая 1968 г. // «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы / Гл. ред. Н. Г. Томилина, С. Карнер, А. О. Чубарьян. – М.: МФД, 2010. – С. 63-94.
9. *Запись беседы* первого секретаря ЦК СЕПГ и председателя госсовета ГДР В. Ульбрихта с чрезвычайным и полномочным послом ЧССР в ГДР В. Коларжом. 16 апреля 1968 г. // «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы / Гл. ред. Н. Г. Томилина, С. Карнер, А. О. Чубарьян. – М., 2010. – С. 45-49.
10. *Запись беседы* советника посольства СССР в ГДР В. П. Гренкова с заведующим отделом соседних стран МИД ГДР Р. Хельмером. 19 марта 1968 г. // «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы / Гл. ред. Н. Г. Томилина, С. Карнер, А. О. Чубарьян. – М., 2010. – С. 21-24.
11. *Информация* посла ГДР в Чехословакии П. Флорина в ЦК СЕПГ о ситуации в ЧССР. 10 марта 1968 г. // «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы / Гл. ред. Н. Г. Томилина, С. Карнер, А. О. Чубарьян. – М., 2010. – С. 16-19.
12. *Стенограмма* совещания в Варшаве руководителей ЦК БКП, ЦК ВСРП, ЦК КПСС, ЦК ПОРП и ЦК СЕПГ. 14-15 июля 1968 г. // «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы / Гл. ред. Н. Г. Томилина, С. Карнер, А. О. Чубарьян. – М., 2010. – С. 109-154.

Прощання із релігійним ідентитом: формування модерної моделі колективної свідомості чехів і словаків (1918-1938 рр.)

Кондратюк Марія Миколаївна

Кондратюк Марія. Прощання із релігійним ідентитом: формування модерної моделі колективної свідомості чехів і словаків (1918-1938 рр.). У статті розглядається проблема релігійної ідентичності чехів та словаків за часів Першої Чехословацької республіки. Автор аналізує релігійну самість, умови та чинники її формування в контексті загальної національної ідентичності. Досліджується роль у самовизначенні суспільства ідеї «чехословакізму». Робиться висновок про зміни у колективній свідомості чехів та словаків, зокрема відкидання католицького ідентитету, як імперського рудименту, що зумовлювалося впливом нової демократичної політики Чехословаччини.

Ключові слова: католицизм, релігійна ідентичність, Т. Г. Масарик, «чехословакізм», Чехословацька республіка.

Кондратюк Марія. Прощание с религиозной идентичностью: формирование современной модели коллективного сознания чехов и словаков (1918-1938 гг.) В статье рассматривается проблема религиозной идентичности чехов и словаков во времена Первой Чехословацкой республики. Автор анализирует религиозную самость, условия и факторы ее формирования в контексте общей национальной идентичности. Исследуется роль в самоопределении общества идеи «чехословакизма». Делается вывод об изменениях в коллективном сознании чехов и словаков, в частности отвержение католической идентичности, как имперского рудимента, которые обусловлены влиянием новой демократической политики Чехословакии.

Ключевые слова: католицизм, религиозная идентичность, Т. Г. Масарик, «чехословакизм», Чехословацкая республика.

Kondratyuk Maria. The farewell to the religious identity. The formation of modern models of the collective consciousness of the Czechs and Slovaks (1918-1938 years.) The article considers the problem of the religious identity of Czechs and Slovaks during the First Czechoslovak Republic (1918-1938). The author analyses the religious self, conditions and factors of its formation in the context of the overall national identity. Also the article investigates the role of «czechoslovakism» in self-determination of society. Article concludes about changes in collective consciousness of Czechs and Slovaks,

especially including the rejection of Catholic identity as imperial vestige that predetermined by a new democratic politics of Czechoslovak.

Key words: Roman Catholicism, religion identity, T.G. Masaryk, Czechoslovak Republic.

Різні аспекти процесу становлення нових незалежних держав Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період, зокрема тих, які розвивалися демократичним шляхом, лишаються актуальними для дослідження й дотепер. Позаяк Перша світова війна спричинила зміни не лише на геополітичній мапі Європи, в її соціальній та економічних сферах, а й зумовила докорінну зміну свідомості людей, котра вилилася у активні націотворчі процеси держав, які утворилися на руїнах колишньої німецької Австро-Угорської та Російської імперій. Перед громадянами новоутворених держав гостро постало питання самоідентифікації та зміни загальногрупових маркерів ідентичності. Разом з тим, функціонально залишалася й релігійна самість.

Перша Чехословацька республіка стала яскравим тому прикладом. Об'єднуючи на одній території гетерогенне за етнічним та конфесійним складом населення, Чехословаччина у своєму демократичному розвитку, намагаючись відійти від австро-угорської практики експансії, поступово позбувалася усіх імперських рудиментів. Одним із таких пережитків залишався значний вплив Римо-Католицької церкви на суспільно-політичне життя чехів та словаків, який на початку існування нової держави зустрів значний спротив як населення, так і влади.

З огляду на це, актуальності набирає дослідження явища відмови чехів та словаків від попереднього релігійного католицького ідентити та формування нової релігійної ідентичності, яка виступала компонентом єдиної національної чехословацької ідеї.

Порушена автором проблема ще не була предметом окремого дослідження як у вітчизняній так і зарубіжній історіографії. Аналізуючи наукові праці з цієї тематики, відзначимо, що лише невелика кількість вчених досліджувала її окремі аспекти в контексті дослідження більш ширших тематичних блоків.

Так, частково розкривається порушена проблема у працях науковців, які займалися вивченням релігійної політики Чехословаччини у міжвоєнний період та її впливу на конфесійне життя. Зокрема, ці питання розглядали чеські науковці М. Пехр та Я. Шебек [13], М. Шмід [14] та українські – В. Бурега [1], М. Палінчак [7], М. Делеган [3].

Зауважимо, що з огляду на відсутність в історіографії предмету нашої розвідки, метою даного дослідження є спроба розкрити особливості

релігійної ідентичності чехів та словаків і фактори, які вплинули на її трансформацію за часів Першої Чехословацької республіки; дослідити умови в яких проходили дані перетворення та формувалася нова модель колективної свідомості чехословацького суспільства.

Для розв'язання поставленої мети ставимо перед собою наступні завдання:

- окреслити термінологічну основу роботи;
- проаналізувати історичні передумови, що впливали на формування релігійного ідентити чехів та словаків як націотворчих акторів нової Чехословацької держави;
- охарактеризувати основні чинники, які впливали на конструювання нової релігійної ідентичності чехословацького суспільства.

Досліджуючи релігійну самість чехів та словаків за часів Чехословаччини, варто передусім окреслити суть даного поняття. Під релігійною ідентичністю мається на увазі усвідомлення індивідом своєї належності до певного віросповідного напрямку чи релігійної організації через розуміння співвідношення з ідеями та цінностями, які в тій чи іншій культурі або суспільстві розглядаються як релігійні, або ж ті, які належать до конкретної релігії чи релігійної спільноти [4, с. 403-405]. Ми схилиємось до позиції дослідження релігійної ідентичності як дуалістичного явища. З одного боку, розглядаємо її як похідний феномен від внутрішніх психологічних чинників людини, а, з іншого, як явище, що виникає та формується під дією соціокультурних, політичних, економічних обставин [8, с. 86]. У даному випадку ми наголошуватимемо на другій складовій релігійного ідентити – визначенні індивідом свого місця в суспільстві, через усвідомлення себе приналежним до тієї чи іншої релігії/конфесії на основі системи цінностей традицій, характеру суспільного середовища та політики держави. При цьому дотримуємося конструктивістської точки зору, згідно якої релігійна ідентичність виступає як повсякденна історична конструкція індивідів та груп, яка виходить із попередніх історичних конструкцій [8, с. 90]. Вважаємо, що дослідження минулого дозволить розкрити характер релігійної ідентичності як особистості так суспільства в цілому на етапі сьогодення.

З огляду на це, варто звернути увагу на тривалість та специфіку релігійно-історичної традиції, яка існувала століттями на чеських та словацьких землях до утворення Чехословаччини, адже традиція виступає одним із основних факторів активізації релігійної ідентичності. Разом з тим, потрібно взяти до уваги відносини між державою та релігійними громадами, а також останніх поміж собою, що в сукупності формують релігійне «обличчя» нової чехословацької держави.

Традиційно чеські та словацькі землі були католицькими, однак ставлення чеського суспільства до католицизму характеризувалося

амбівалентністю. Офіційна статистика свідчить про те, що наприкінці XIX ст. значна частина населення ідентифікувала себе з католицизмом, а їхню релігійну самість визначав головним чином традиціоналізм [13, с. 15]. При цьому існував регіональний поділ на традиційно консервативнішу Моравію та Словаччину, на противагу Чехії, яка вже на той час відчувала значний вплив секуляризаційних процесів. Водночас, взаємовідносини католицької церкви та населення Чехії характеризувалися взаємною недовірою, оскільки в церковних колах пам'ятали гуситські війни та схильність чеського народу до релігійного інакодумства [13, с. 15].

Чеське національне відродження, що розпочалося наприкінці XVIII ст. і продовжилось пізніше, у XIX ст., було просякане духом розуміння чужості римської церкви чеському народу. Тим часом гуситство та чеське братство, виникнувши з чеського духу, вважалося істинною релігією чехів. Реформація заклала міцні підвалини в іншому сприйнятті чехами католицизму та подальшого національного відродження. Глибоко укорінилися в пам'ять більшості чехів ідеї Яна Гуса та наслідки поразки чеських протестантів у битві на Білій Горі 1620 р. проти німецького католицького війська Габзбургів. Причиною даного протистояння став опір проти політичного, економічного та культурного тиску німців та стремління чехів до автономії [10]. Однак, незважаючи на поразку протестантів, тиск католицької церкви та політику Габзбургів, чехам вдалося пронести ідеї реформізму в груповій свідомості свого народу, що стало джерелом чеського відродження у XIX ст. [10].

Перша світова війна спричинила ще більший розрив між суспільством і церквою. Через позицію підтримки Габзбурзької династії, католицька церква опинилась в кризовому стані, оскільки відчувала на собі дію національного руху, який виступав проти втручання церкви в державні справи [16, с. 255]. Разом з тим, утворення Чехословаччини сформувало нові умови для розвитку суспільно-релігійних відносин. Демократизація новоутвореного чехословацького суспільства, надання владою республіки усім визнаним церквам та релігійним організаціям рівних прав, розвиток національного руху та поширення секулярних ідей серед правлячих кіл держави впливали на зміну існуючої доти чеської та словацької релігійної традиції. Таку ситуацію доповнювала хвиля антикатолицьких протестів, яка прокотилася країною в перші роки її незалежності. Серед населення та чеського католицького духовенства лунали вимоги проведення докорінних змін в середині Римо-Католицької Церкви, звершення богослужінь національною мовою, а також послаблення впливу Ватикану на католицьку церкву Чехословаччини [1]. Варто зазначити, що антикатолицький рух «Přes

od Říma» отримав найбільшу підтримку на території Чехії. Слабший відголос рух мав на Моравії, Слезії та Словаччині, оскільки населення тут дотримувалося більш консервативніших поглядів [16, с. 255].

Разом з тим, рух духовенства всередині католицької церкви, спрямований на модернізацію та підкріплений підтримкою прихожан, призвів до того, що у 1920 р. на конфесійній карті країни з'явилася Чехословацька Церква, як Церква нової держави слов'янського зразка «національної церкви», котра повинна була відображати національні прагнення чехів та словаків. Ці події відбувалися впродовж перших років незалежності країни на фоні проголошених владою, але не затверджених законодавством, позицій щодо відокремлення держави від церкви та діючих законів, які помітно знизили роль церкви в житті суспільства [13, с. 48-49].

У таких умовах формувалася нова релігійна ідентичність громадян Чехословаччини, що була однією із складових ширшої гами компонентів національної ідентичності. Остання, у свою чергу, була покликана формувати чехословацьку націю та сприяти масовому поширенню нової національно-державної, громадянської свідомості серед населення Чехії та Словаччини.

Формування нової національної слов'янофільської політики в республіці відбувалося в умовах фактичної багатонаціональності населення. Керівництво і представники чеської та словацької інтелігенції незалежність держави ототожнювали з побудовою власної національної держави чехів та словаків. Становлення та розвиток республіки ґрунтувалися на міті національної ідеології [2].

Дані процеси проходили на фоні латентного протистояння чехів та словаків з німцями та угорцями, які історично репрезентували католицький теократизм. За часів Австро-Угорської імперії, чехи відчували на собі тиск німців, який вилився в спрямовані процеси германізації, інституційною опорою яких являлася католицька церква. У свою чергу, словаки зазнали політики мадяризації збоку угорців, в якій головну роль також відігравала католицька церква. Римо-Католицьку Церкву чехи та словаки сприймали як ворожий елемент, що у свою чергу історично асоціювався з експансією, насильною мадяризацією, германізацією. Тому, борючись з тенденціями германізації, зокрема відштовхуючись від національних, ліберальних принципів, чеське суспільство намагалося оновити маркери своєї національної ідентичності [9, с. 28].

Початок 20-х років XX ст. можна охарактеризувати переломним, і тим, що вивільнив стримувані релігійні настрої населення. Про це, в першу чергу, свідчать значні кількісні зміни в конфесійному складі держави, а також збільшення числа осіб, які не ідентифікували себе з

жодною релігійною організацією чи церквою [15, с. 14-15]. Такий стан справ можна пояснити як реформаторською минущиною, так і тим, що проголошення релігійної свободи могло стати причиною втрати релігійної ідентичності. Соціальна політика держави, спрямована на розв'язання релігійного питання, підкріплювалася низкою законів. Так, Конституція 1920 р. проголошувала захист народних, релігійних і національних меншин та рівність громадян незалежно від «релігії, віри, віросповідання» [17].

У свою чергу, розуміючи, що міцність національної ідеї молодій державі повинна гартуватися у школі в процесі виховання молодого покоління, держава низкою законів, постанов та положень зменшує вплив церкви, зокрема католицької, на сферу освіти [18]. Всі релігійні практики у державних школах з обов'язкових перейшли у категорію добровільних [18]. Таким чином, влада ще раз засвідчила своє бажання відійти від минулої католицької церковної всепроникності у суспільне життя, а також сприяти громадянам у вільному обранні релігійного виховання чи відмови від нього.

Процес формування релігійного ідентитету зазнавав значного впливу з боку влади, зокрема – ідеології правлячих кіл. Оскільки колективна пам'ять більшості чеського та словацького народу зберігала образ ортодоксального (класичного) католицизму як релігії австрійських завойовників, то, розуміючи такі настрої і прагнучи позбутися зв'язків з імперською минущиною, уряд Чехословаччини брав до уваги такий статус-кво. Зокрема, це добре усвідомлював перший президент Чехословаччини Т. Г. Масарик. Будучи основоположником ідеї «чехословакізму», яка ґрунтувалася на уявленнях про єдину націю чехів та словаків, які споріднені схожістю мови, культури та спільністю моральних устоїв, він займався конструюванням для чехословацького народу ідей соціальних зв'язків нового типу на демократичній основі. При цьому, Т. Г. Масарик розумів силу впливу, яку здатна здійснити релігійна ідентичність нації на формування демократичного суспільства та забезпечення єдності в країні. З огляду на це, при розробці та пропаганді ідеї «чехословакізму», він опирався на ідеал «гуманної демократії» та позицію надання і забезпечення свободи та справедливості всім громадянам незалежно від національності, мови, а також віросповідання [5, с. 120].

Т. Г. Масарик особливу увагу приділяв останній складовій – релігійному аспекту. Плекаючи утвердження демократії, президент сповідував ідею відокремлення церкви від держави, але не відходу від релігії, а навпаки: свої політичні позиції він будував на вірі у духовність людини як найвищій її цінності й розвивав ідею «релігійної демократії» [6, с. 20]. Концепцію останньої Т. М. Масарик розумів як

тривалий глобальний напрям, який слід підтримувати в політичній площині, забезпечуючи відокремлення держави від церкви та створення необхідних інституційних умов для функціонування релігійної терпимості [6, с. 20].

У програмній праці «Чеське питання», ідеї якої згодом лягли в основу «чехословацького проекту», а також у ще двох пов'язаних між собою працях – «Наша нинішня криза» та «Ян Гус», Т. Г. Масарик розкрив оригінальну концепцію філософії чеської історії. Він аргументував ідею божого провидіння в історії нації, яке приготувало для кожного народу свій особливий план [11, с. 7-8]. Шукаючи опори в традиціях минулого, закладених чеськими інтелектуалами – духовними вождами нації – Яном Гусом, Петром Хельчицьким, Яном Амосом Коменським, Яном Колларом, Карлом Главічком та Франтішком Палацьким, і обґрунтовуючи релігійний характер відповіді на чеське питання, Т. М. Масарик вказує на гуманізм як ціль і програму чеського народу, що повинен послідовно визначити її національну тактику [11, с. 220]. При цьому, така «національна тактика» повинна частково проявлятися у формі відходу чеського народу від католицької церкви, яка впродовж віків ставала перешкодою на шляху реалізації історичного призначення чеського народу. У зв'язку з такою позицією президента Т. Г. Масарика між Ватиканом та урядом Чехословаччини довгий час тривало напруження та неузгодженість позицій (аж до підписання «modus vivendi» у 1928 році) [12].

Під впливом вищезазначених подій, у Чехословаччині склалася наступна ситуація: релігійне «обличчя» країни визначалося забезпеченням державою свободи віросповідання, а також її поступовою політикою у врівноваженні прав різних церков і релігійних організацій та позбавленні залежності від Ватикану, зокрема від католицької церкви.

Завдяки режиму відкритості й проголошенню релігійної свободи центральною владою, Чехословаччина створила такі сприятливі передумови для формування власної релігійної ідентичності громадян, яких вони ніколи не мали. У виробленні єдиного ідентифікаційного конструкту чехів та словаків була зацікавлена влада нової держави. Конструювання нової моделі релігійної свідомості населення здійснювалось таким чином: 1) інтелектуалами та владною елітою популяризувалось повернення до витоків релігійної традиції чехів та словаків – протестантизму (гусизму); 2) зменшувався вплив католицької церкви на сферу освіти та виховання; 3) формувалася і пропагувалася ідея «чехословакізму», складовою якої виступала нова релігійна ідентичність. Загалом процеси конструювання релігійної колективної свідомості в Чехословаччині входили в загальний комплекс формування чехословацької національної ідентичності.

З огляду на це, суспільство зрештою позбувалося нав'язаного йому попередньою владою католицького релігійного ідентитету. Вважаємо, що поліконфесійність чехословацького суспільства стала основною об'єктивною передумовою пошуку нової релігійної ідентичності: протестантської і навіть атеїстичної. Такий плин подій віддзеркалював одну з тенденцій у суспільному житті Європи: виникнення національної ідентичності, яка функціонувала поруч із релігійною, а нерідко ставала й домінуючою.

Література

1. *Бурега, В. В.* Государство и Православная Церковь в Чехословацкой республике (1918–1938) : автореф. дис... канд. наук; спец. 07.00.03 / В. В. Бурега [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.referun.com/n/gosudarstvo-i-pravoslavnaya-tserkov-v-chehoslovakii>. Доступ – 22.05.2014 р.
2. *Дарський, Ю.* Чи розстануться чехи з національною ідеологією? // Незалежний культурологічний часопис «І». Середня Європа. Австрія після Австрії. – 1997. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n9texts/darsky.htm>. Доступ – 10.05.2014 р.
3. *Делеган, М. В.* Закарпаття у складі Чехословаччини: міжконфесійні відносини у 1919-1929 рр: дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / М. В. Делеган. – К., 1999.
4. *Забіяко, А.* Религиозная идентичность / А. Забияко // Религиоведение. Словарь. – М., 2006. – С. 403-405.
5. *Кравчук, О. Т. Г.* Масарик про ідею Чехо-Словацької держави та принципи її національної політики / О. Кравчук // Проблеми історії Центральної та Східної Європи: зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 1. – С. 116-122.
6. *Нагорняк, М.* Томаш Масарик про внутрішні проблеми демократичного розвитку / М. Нагорняк // Політичний менеджмент. – 2010. – Вип 4. – С. 16-24.
7. *Палінчак, М. М.* Держава та церква в Чехословаччині (1918–1938 рр.) : (на матеріалах Словаччини та Закарпаття): дис... канд.іст.наук: 07.00.03 / М. М. Палінчак. – Ужгород, 1993.
8. *Папаяні, І.В.* Проблема концептуалізації релігійної ідентичності / І. В. Папаяні // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 1. – С. 85-92.
9. *Fiala, P.* Laboratoř sekularizace. Naboženství a politika v ne-naboženské společnosti: český případ / P. Fiala. – Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
10. *Kavka, F.* Bílá hora a české dejiny / F. Kavka. – Praha, 2003.
11. *Masaryk, T. G.* Česká otázka / T. G. Masaryk. – Praha, 1969.
12. *Modus vivendi.* Úmiuva mezi repuplikou československou a Svatou stolicí sjednaná v lednu 1928 vstoupil v platnost 2. Února [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spec.prf.cuni.cz/dokument/modus.htm>. Доступ – 09.05.2014 р.
13. *Pehl, M.* Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918-1928) I. Úvodní studie. / M. Pehl, J. Šebek. – Praha, 2012.
14. *Šmíd, M.* Nepřítel: První republika. Radikalizace skupiny českých katolických intelektuálů v letech 1918-1938 / M. Šmíd. – Brno, 2012.
15. *Štencl, K.* Republika československá. Statistický přehled stavu populačního, hospodářského a kulturního / K. Štencl. – Praha, 1924.
16. *Trapl, M.* Vývoj Římskokatolické církve na Moravě v letech 1918–1938 / M. Trapl // Aena universitatis Palackianae Olomucensis facultas philosophica historica. – 2002. – № 31. – S. 255–262.
17. *Ústava Československé republiky z roku 1920, zák. 121/* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html. Доступ – 22.04.2014 р.
18. *Zákon Čís. 226* ze dne 13 červnce 1922 r. jímž se mění a dolnují zákony o školách obecných a občanských // Sbíрка zákonů a nařiyení státu československého. – Ročník 1922. – Částka 80. – Praha: Státní tiskárna v Praze, 1922. – S.1003–1007.